

УДК 316.061.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.17>

Н. І. Грищенко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3969-4401>старша викладачка кафедри соціології та політичних наук
Національного авіаційного університету

РОЗВИТОК ТА РИСИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасному світі, і в Україні зокрема, волонтерський рух набуває нових рис, стає потужною платформою, тією соціальною силою, яка здатна впливати на політичні, економічні, соціальні, гуманітарні політики держав. На певному етапі розвитку держава потребує залучення до вирішення нагальних питань у різних сферах державної політики найбільш активних громадян і в останні роки часто саме волонтери становлять соціальну базу і, по суті, волонтерство стає соціальних ліфтом для найбільш амбітних та політично активних громадян.

Волонтерство в сучасній Україні є вагомим кроком особи для реалізації її в політиці і тд. На початку повномасштабного вторгнення волонтерський рух набув ознак масовості і участь у волонтерстві стала чи не найбільшою ознакою згуртованості населення незалежно від місця проживання, статі, віку і соціального статусу.

Актуальність теми полягає у тому, що волонтерство як явище і волонтерський рух, зокрема, в сучасній Україні колосально змінився і переорієнтувався. Волонтерський рух останніх десяти років набув характеру масовості (часто навіть спонтанності) і почав відігравати ключову роль у згуртуванні населення, набув рис, які притаманні дійсно зрілому громадянському суспільству. Масові волонтерські рухи виникли і активізувалися саме під час переломних моментів і найбільш гострих кризових подій в сучасній Україні, тому метою статті є саме аналіз динаміки поширення волонтерського руху в сучасній Україні та визначення основних волонтерських ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі волонтерства присвячені роботи вчених в галузі соціології, політології, права, менеджменту, психології, філософії та ін. наук. Ґрунтовними працями, які розкривають сутність явища, форми та методи роботи, періоди становлення та розвитку волонтерства є роботи як закордонних вчених М. Харріса, А. Віллема, Р. Хедлі, Л. Ремрайка, Л. Граффа, Л. Геренса, С. Маккарлі, К. Кемпбела, так і українських А. Аніщенко, О. Беспалько, Л. Буркової, Р. Вайноли, К. Зарембо, Л. Жужи, Є. Ільїна, А. Капської, Д. Корнієвського, Т. Лях, Ю. Семенової,

М. Чухрай, О. Шумакова, І. Юрченко, О. Яновської; аналітичні доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, соціологічні дослідження Інституту соціології НАН України та Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Щодо міжнародних законодавчих актів, то базу становлять Декларація прав людини та Загальна декларація про волонтерську діяльність. Щодо України, то є низка законів, які стосуються волонтерства та волонтерської діяльності, а саме: «Про волонтерську діяльність», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг», «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги» (№ 1668-VII), а також Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої Указом Президента України №487/2021 і Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 № 579.

Волонтерству і волонтерській діяльності в умовах воєнного стану і збройної агресії Російської Федерації присвячені роботи вчених Т. Горбачевського, Л. Жужи, Т. Мадриги, О. Панькової, О. Касперовича

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятною серед науковців є теза про те, що волонтерський рух як суспільне явище набуває найбільшого поширення в світі зі створенням організації «Червоний Хрест» (1859 р.). Одним із ініціаторів створення був Анрі Дюнан, який у своїй відомій праці "Спогади про Сольферіно 1862 р. описав події на полі бою і після його закінчення у червні 1859 року, а саме про допомогу, яку на прохання Дюнана надавали місцеві жителі залишеним тисячам пораненим з обох сторін, після відходу військ супротивників на свої позиції. Саме ця праця прискорила створення Товариства Червоного Хреста.

У 1901 році Анрі Дюнан став першим лауреатом Нобелівської премії, яку він також пожертвував на добротність. Міжнародний Комітет Чер-

воного Хреста (1876 р.) складається виключно із громадян Швейцарії, головною метою діяльності якого є контролювання за додержанням державами конвенції про захист жертв війни; захист та допомога жертвам збройних конфліктів, контролює дотримання усіма сторонами збройних конфліктів норм міжнародного гуманітарного права.

Загалом, багато дослідників вважають, що саме ХХ ст. стало відправною точкою у розвитку волонтерського руху. Закінчення Першої світової війни сприяло тому, що волонтерство як масовий суспільний рух набуває нових ознак і поширюється у більшості держав світу. Єдиною державою, де волонтерських рух не набув ознак масовості і безкорисливої діяльності, а радше потребував «визнання і схвалення оточенням» була Німеччина. Через поділ держави після II Світової війни волонтерство тут розвивалося по-різному [13].

Класичною державою, де волонтерський рух після I Світової війни почав активно розвиватися є Велика Британія. До 50-х рр. ХХ ст. тут була найбільша кількість волонтерських організацій і добровільних об'єднань громадян.

На даний час рівень залучення до волонтерського руху в країнах Європи дуже різниться, це пов'язано, перш за все з різними історичними моментами виникнення волонтерства і державницькою політикою щодо підтримки волонтерських ініціатив.

Що стосується США, то тут волонтерство як суспільний рух найбільшого поширення набуває в 30-х рр. ХХ ст. Хоча це часи Великої депресії, але за активної підтримки президента Франкліна Рузвельта створюється добровільна державна програма Civilian Conservation Corps, яка поклала початок розвитку масових добровільних рухів. Дана програма мала дві мети: по-перше, підтримати найменш захищені верстви населення, по-друге, виконання різноманітного виду робіт щодо захисту, покращення та розвитку природних ресурсів країни [9]. У 1961 році за підтримки президента Кеннеді створюється організація «Корпус Миру», діяльність якої полягала наданні волонтерської допомоги громадянами США протягом двох років у інших країнах.

Потрібно відмітити, що багато держав стимулюють і підтримують участь громадян у волонтерському русі. Наприклад, уряди таких держав, як Канада, США, Японія, Австралія, надають вагому державницьку підтримку волонтерським ініціативам, яка полягає у прийнятті низки законів які стимулюють діяльність волонтерських організацій, волонтерських центрів.

У СРСР сам термін «волонтер» (від лат. voluntarius – добра воля) вживався тільки по відношенню до чоловіків, які добровільно вступили на військову службу і тільки у другій половині ХХ ст. на хвилі всеохоплюючого розвитку

волонтерських рухів у світі, волонтерство починає сприйматися як різновид безкоштовної та безоплатної суспільно-корисної діяльності, що надається добровольцями з власної ініціативи і не залежить від вказівок чи вподобань державних інституцій [5, с. 74].

Згідно з Загальною декларацією волонтерів сам термін «волонтерство» передбачає добровільну і активну участь особи у громадському житті, задля поліпшення якості життя сприяє солідарності і згуртованості між людьми, зумовлює реалізацію основних людських потреб на шляху побудови більш справедливого суспільства [6, с. 69].

Волонтерство – це ефективний спосіб об'єднання зусиль і ресурсів суспільства та держави у вирішенні соціальних завдань, мобілізації громадської ініціативи, соціальної консолідації суспільства, метод впливу на підвищення ефективності соціальної політики і в цілому – досягнення благополуччя суспільства [5, с. 75].

Як зазначається у аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, «світове співтовариство визнає волонтерський рух способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу» [3, с. 3].

Щодо зародження волонтерського руху на українських землях, то першими офіційно визнаними волонтерами вважають волонтерів Червоного Хреста, які до приходу радянської влади мали широку систему різних медичних/просвітницьких/навчальних закладів як в Києві, так і на західних землях. В радянський період діяльність міжнародних волонтерських організацій зводилася до нуля і тільки з незалежністю в Україну приїждять волонтери Корпусу миру США (1992 р.), які розпочинають працювати за двома напрямками:

1) надання економічної допомоги та підтримка економічних програм;

2) популяризація та вивчення англійської мови.

Першою ж зареєстрованою молодіжною волонтерською організацією вважається «Молодіжний телефон довіри» (Одеса, 1987 р.). Через два роки за аналогією такі організації починають функціонувати у Полтаві та Києві. Головною метою створення цих організацій було надання психологічної допомоги в телефонному режимі людям, які перебувають в кризовій ситуації. Ці організації дали поштовх до створення у 1998 році Всеукраїнської асоціації телефонних консультантів. Крім цього у 1997 році виникає ще одна ГО «Волонтер», яка розпочинає свою діяльність з проведення різноманітних заходів (семінарів, фестивалів, тренінгів, ситуаційних ігор, брифінгів та ін.) для молоді. Основними темами на заходах були запобігання проявів девіантної поведінки, розвиток життєвих навичок та ін.

У Законі України «Про волонтерську діяльність» зазначається, що волонтерство – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги». Протягом певного часу до Закону вносилися певні поправки і з початком російської агресії були внесені доповнення до переліку видів волонтерської діяльності, а саме: допомога Збройним силам України, органам державної влади під час проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (2018 р.) і «надання волонтерської допомоги для подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України, а також для післявоєнного відновлення і розвитку України» (згідно із Законом № 2834-IX від 13.12.2022) [10].

До 2013 року волонтерство в Україні розвивалося за загальносвітовими принципами. Загалом можна визначити основні напрямки добровільної волонтерської діяльності (до 2013 року):

- допомога соціально-незахищеним верствам населення;
- допомога паліативним хворим;
- допомога людям похилого віку;
- допомога багатодітним сім'ям та сім'ям, які знаходяться у скрутному положенні;
- допомога дітям – сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування;
- допомога дітям з різними особливостями аутистичного спектру та дітям з порушенням опорного-рухового апарату;
- екологічні рухи;
- допомога безпритульним тваринам;
- футбольні рухи [4].

У 2007 році Україна отримала дозвіл від УЄФА через п'ять років (у 2012 р.) проводити фінальні матчі чемпіонату Європи з футболу і через це розпочався бум волонтерської активності. Протягом кінця 2011 – початку 2012 року (за даними організаційного комітету «Євро – 2012 Україна») було подано близько 24 тисячі заявок від охочих стати волонтерами УЄФА, з яких більшість (90%) була з України та Польщі, що перебільшило реальну потребу майже у 5 разів.

Переломним моментом у функціонуванні волонтерського руху в Україні вважається кінець 2013 початок 2014 року. Події Майдану, Революції Гідності привернули увагу більшості держав світу до України і показала згуртованість населення у відстоюванні власної громадянської позиції, у відстоюванні справедливості і протистоянні узурпації та свавілля вищих державницьких посадовців та інституцій, які вони очолювали.

Події на Сході України локалізувала волонтерську допомогу, що зумовлено було нагальними потребами у допомозі ВПО з окупованих Російською Федерацією Донецької та Луганської областей та АР Крим; наданні допомоги військовим; евакуації підприємств, обладнання з зони бойових дій.

Саме з загрозою зовнішнього вторгнення волонтерських рухів в Україні набув такого широкого масштабу. Така практика активізації населення зовсім не подібна до світових тенденцій поширення волонтерського руху і може вважатися такою, яка є першою в світі за консолідацією волонтерства перед зовнішньою загрозою втрати цілісності держави, втрати її територій, її незалежності. Повномасштабне вторгнення у лютому 2022 року знову дало поштовх до нового осмислення волонтерства і участі більшості населення у волонтерському русі. Волонтерську діяльність в Україні протягом останніх двох років можна поділити на такі основні напрями допомоги:

- 1) волонтерська допомога окремим підрозділам ЗСУ/НГУ/ТРО та ін.;
- 2) IT-волонтерство;
- 3) медичний напрямок;
- 4) психологічна підтримка;
- 5) правозахисний напрямок;
- 6) гуманітарна допомога та соціальні послуги;
- 7) волонтерська підтримка ВПО та малозабезпеченим і соціально незахищеним верствам населення;
- 8) медійна/інформаційна підтримка.

Варто зазначити, що волонтерська діяльність провадиться волонтерами не лише на території України, а й за кордоном. Вимушені переселенці також надають вагомий підтримку тим, хто залишився в Україні, як мирним мешканцям, так і військовим. Це і матеріальна, і фізична, і медична та психологічна допомога.

Іноземці також залучені до волонтерського руху на підтримку України в збройній агресії з боку Російської Федерації. Важливою є їх як матеріальна, так і медійна підтримка, інформаційне висвітлення злочинів російських військових у зарубіжних джерелах масової інформації.

У сучасних умовах спостерігається все більше уваги з боку політиків до волонтерського руху, до вивчення його впливу на решту суспільства, пошуку можливостей та ресурсів підтримки волонтерських ініціатив [7; 4].

Для аналізу участі населення різних країн у волонтерській діяльності цікавими є показники зростання/падіння у рейтингу World Giving Index [14]. У рейтингу світової благодійності – дослідженні, яке, починаючи з 2010 року визначається і оприлюднюється завдяки британській благодійній організації «Charities Aid Foundation» на основі даних всесвітнього опиту-

вання компанії Gallup World View, за 2023 рік Україна посіла друге місце (у 2022 році була на 10 місці). Щороку у дослідженні беруть участь більше 150 тисяч респондентів із 153 країн світу. Україна отримала 62 бали (зі 100 можливих), що є абсолютним рекордом, оскільки в порівнянні з минулим роком держава збільшила свій індекс благодійності на 13 балів. Згідно рейтингу, якщо в цілому розглядати населення світу, то у 2023 людей, які допомагають іншим, донатять чи волонтерять 72%, що становить 4,2 мільярда людей. Найбільший відсоток людей, залучених до волонтерства, у Ліберії (65%), а найменший у Польщі та Єгипті (по 4%).

В Україні за даними дослідженні у 2023 році 37% населення активно займалися волонтерством. Якщо проаналізувати дані Світового рейтингу благодійності, починаючи з самого початку запровадження, то у 2010 році Україна посідала 150 місце (зі 153 можливих) і на той час 14% населення держави активно займалися волонтерством. Ріст же в рейтингу співпав зі збройною агресією Російської Федерації. Уже за підсумками 2014 року 26% населення України стали займатися волонтерством і волонтерською діяльністю.

У 2021 році Україна посідала 20 місце в рейтингу, а у 2022 році перемістилася відразу на десять сходинок вище, що дає право говорити про високу консолідацію населення перед обличчям війни і загостренням військових дій на території всієї держави [14]. Тобто, можна зробити висновок, що чисельність волонтерів в Україні, як і у цілому світі кожного року збільшується, хоча причини поширення цього явища відрізняються.

Висновки. Таким волонтерських рух, є головною рушійною силою, яка здатна консолідувати суспільство навколо вирішення суспільно значущих проблем, є важливою формою громадянської участі у всіх акціях задля збереження цілісності та згуртованості.

Волонтерських рух в Україні в сучасних умовах повномасштабного вторгнення набув нових рис і характеризується не типовими для всесвітньої практики волонтерства функціями та особливостями прояву. Через нездатність державних інституцій швидко і вчасно реагувати на виклики, волонтери стали тією активною частиною громадянського суспільства, яка здатна в короткі терміни і при мінімальній підтримці з боку держави закрити потреби як військових, так і мирного населення, яке постраждало внаслідок бойових дій і потребує швидкого вирішення їх нагальних потреб.

Але, варто зауважити, що чисельна кількість волонтерських ініціатив має спонтанний характер і не завжди призводить до очікуваних результатів, навіть часто навпаки може бути шкідли-

вою і для самих волонтерів (допомога у евакуації з окупованих територій; фіксування розміщення техніки ворога і тд.)

Волонтери у короткі терміни втілюють та активно використовують інноваційні проекти для допомоги військовим, беруть участь у розробці нових форматів для підтримки останніх.

Література

1. Бондаренко А., Вдовцов Ю. Посібник по роботі з волонтерами. Київ. 2021. 164 с.
2. Вашкович В.В., Манзюк В.В., Рощанюк В.М. Волонтерська діяльність у змісті соціальної функції держави: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». 2019. 200 с.
3. Горелов Д., Корнієвський О. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. Київ: НІСД. 2015. 16 с.
4. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики. 2022. 240 с.
5. Грищенко Н.І. Волонтерський рух в сучасній Україні як стратегія розвитку молодіжного лідерства. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. пр. Київ. 2018. № 2 (38). С. 73–78.
6. Загальна декларація волонтерів, прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів. Права людини: навч. посіб. Київ: Просвіта. 2002. С. 67–80.
7. Жужа Л. О. Волонтерство АТО як політичний інститут: сутність та вплив на громадянське суспільство України. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. 2019. № 7. С. 38–49.
8. Найда І.В. Волонтерська діяльність молоді як прояв патріотичних почуттів: управлінський аспект. Право та державне управління. № 1, 2023. С. 217–222.
9. Посібник волонтера / В. В. Вашкович, О. Ю. Василенко, Т. О. Карабін, Я. В. Лазур, В. В. Манзюк, В. М. Рощанюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. 88 с.
10. Закон України «Про волонтерську діяльність» 2011 р., редакція від 31.03.2023 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
11. Соціальне і правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні в умовах безпекових викликів: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова, Р. Г. Драпушка; Навчально-науковий інститут права УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 27 квітня 2023 р.). Київ. 2023. 246 с.
12. Encyclopedia of Arkansas. Civilian Conservation Corps (CCC). <https://encyclopediaofarkansas.net/entries/civilian-conservation-corps-2396/>
13. Study on Volunteering in the European Union. Country Report Germany. URL: https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/national_report_de_en.pdf
14. World Giving Index 2023. Global trends in generosity. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2

Анотація

Грищенко Н. І. Розвиток та риси волонтерської діяльності особи в умовах воєнного стану в Україні. – Стаття.

У статті розкриваються особливості та основні напрями волонтерства та волонтерського руху в сучасній Україні в умовах збройної агресії Російської Федерації. Наводяться приклади волонтерських ініціатив, та їх інноваційність по відношенню до поширення волонтерського руху в світі загалом. Також представлені ключові моменти у становленні та поширенні волонтерства як явища у XX ст., наведено приклади перших вдалих волонтерських ініціатив в США та країнах Європи.

Звернено увагу на основні міжнародні документи, які стосуються волонтерства. Також виділено основні закони, законодавчі акти, соціальні програми України, які стосуються волонтерства та волонтерської діяльності. Розглянуто Закон України «Про волонтерську діяльність» зі всіма змінами щодо участі у волонтерстві, щодо визначення напрямів волонтерства, а також видів волонтерської діяльності.

Проаналізовано результати щорічного світового рейтингу благодійності та проведено порівняльний аналіз показників благодійності (участь у волонтерських ініціативах, залучення коштів та допомога незнайомцям) України в рейтингах останніх років.

Розкриваються основні віхи в історії становлення та розвитку волонтерства та волонтерського руху в світі та в Україні зокрема; надаються приклади найбільш вдалих волонтерських ініціатив та волонтерських організацій, які їх втілили та продовжують вдосконалювати, незважаючи на складну ситуацію в Україні і в першу чергу, в зоні ведення активних бойових дій.

Ключові слова: волонтер, волонтерство, волонтерський рух, волонтерська діяльність, волонтерські організації, благодійність, громадянське суспільство, соціальна активність, соціальна участь.

Summary

Hryshchenko N. I. The development and features of a person's volunteer activity in the conditions of martial law in Ukraine. – Article.

This article explores the features and main directions of volunteering and the volunteer movement in contemporary Ukraine in the context of the armed aggression of the Russian Federation. Examples of volunteer initiatives are provided, as well as their innovativeness in relation to the spread of the volunteer movement in the world as a whole. The article also presents key moments in the development and spread of volunteering as a phenomenon in the 20th century, and provides examples of the first successful volunteer initiatives in the United States and European countries.

The article draws attention to the main international documents that relate to volunteering. It also identifies the main laws, legislative acts, and social programs of Ukraine that relate to volunteering and volunteer activities. The article examines the Law of Ukraine "On Volunteer Activity" with all amendments regarding participation in volunteering, defining the directions of volunteering, and the types of volunteer activities.

The article analyzes the results of the annual world charity rating and conducts a comparative analysis of the charity indicators (participation in volunteer initiatives, fundraising, and helping strangers) of Ukraine in the ratings of recent years.

The article reveals the main milestones in the history of the development of volunteering and the volunteer movement in the world and in Ukraine in particular. The article provides examples of the most successful volunteer initiatives and volunteer organizations that have implemented them and continue to improve them, despite the difficult situation in Ukraine, and first of all, in the zone of active hostilities.

Key words: volunteer, volunteerism, volunteer movement, volunteer activity, volunteer organizations, charity, civil society, social activity, social participation.